

УДК 069.01

ВНЕСОК МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО МУЗЕЙНИЦТВА

Оксана СУРМАЧ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра теорії та історії культури,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна

В українській історіографії накопичено значний науковий фундамент про життя та діяльність велетня української національної культури Михайла Грушевського. Але дуже побіжно розкривається його музейницька діяльність. Крім цього в літературі відсутній системний аналіз його праці у сфері музейництва. Лише фрагментарно цей аспект відображено в публікаціях Н. Булик, Т. Гонтар, Т. Карпенко, Л. Качмар, В. Кушніра, В. Олійника, О. Сапеляк, Л. Сілецької, М. Хитя, присвячених історії музею Наукового товариства імені Шевченка. З усією глибиною багатогранна музейна діяльність М. Грушевського розкривається в роки його життя і творчості у Львові. Це і є метою нашого дослідження.

Ключові слова: Михайло Грушевський, українське музейництво, організаційна діяльність, збиральницька праця, методика музейних досліджень, Музей НТШ.

Слід зазначити, що вже наприкінці XIX ст. в середовищі східногалицької інтелігенції виробляється сталий позитивний погляд на проблему створення національного музею. Відобразником їх був, наприклад, художник І. Труш, який у статті “Потреба українського музейництва”¹ бачив у них той важливий смисл, звідки можна було б “черпати духовну силу і відвагу до праці, бо нігди не промовляє так виразно і безпосередньо дух народний, як на сих місцях, нігди не можна бачити стільки документів живучого народного Духа, як в музеях, нігди не пронимає така заохота до творчості, як тут”.

Осмыслувачем, обґрунтовувачем і практичним організатором подібних прагнень і став М. Грушевський. Вершиною його музейницької творчості у Львові (як теоретично-осмыслюваної, так і практично-дієвої) було піклування про створення національного музею, який мав постати не статичною формою збереження й показу експонатів, а мав бути наділений помітною суспільно-виховною та суспільно-дидактичною динамікою. А значить, органічно вписуватися, як надзвичайно важливий і корисний чинник, у реалії суспільної (етнічної, національної) еволюції українців.

Заслугує на увагу М. Грушевський, як теоретик музейної справи. Його розуміння суті та змісту музейництва було близьке до сучасного, що виходило за рамки традиційного колекціонерства. Музейна експозиція, на його думку,

¹ Іван Труш, “Потреба українського музею,” *Артистичний вісник* 6 (1905): 64–65.

повинна мати не лише пізнавальне (популяризаційне) значення, але й відігравати важливу (інколи й домінуючу) роль в системі національного виховання, вироблення в суспільстві любові й поваги до пам'яток власної історії з метою піднесення і розвитку української національної культури. У ряді тогочасних і наступних виступів М. Грушевський чітко та з науковою обґрунтованістю викладає свої думки щодо значимості української музейної інституції.

Незважаючи на те, що початки музею НТШ сягають 1893 р., тверді основи під цю важливу установу положив саме М. Грушевський. Про це не згадують у своїх працях ні В. Гнатюк, ані інші дослідники. До 1898 р. Товариство фактично не мало музею, а лише деякі музейні експонати. Деякий час обговорювалася ідея створення у Львові крайового (тобто для цілої австрійської провінції) етнографічного музею, яка, однак, не була підтримана. У травні 1898 р. на засіданні історично-філософської та філологічної секції НТШ (на ньому було створена Етнографічну комісію Товариства) обговорювалося, серед інших справ, і звернення уряду краю із запитом про створення крайового музею. Управа НТШ, очолювана М. Грушевським, винесла рішення, що такий музей як національний повинен створитися при Науковому товаристві².

Формування музейної збірки НТШ визначалось актуальністю ідеї етнокультурної єдності українського народу на всій його етнічній території незалежно від політичних кордонів³. Для цього плідно працювали всі секції Товариства. З видання інформаційного бюлетеня “Хроніка НТШ”, яке було започатковано М. Грушевським у 1909 р. українською та німецькою мовами, ми довідуємося, що для опрацювання окремих питань і впровадження спеціальних видань було створено 6 секцій (комісій): археографічна, бібліографічна, етнографічна, статистична, фізіографічна і мовна.

До найголовніших напрямків наукової діяльності НТШ належали дослідження етнографічної секції. Вона зосредила свої зусилля на систематичній і цілеспрямованій збиральницькій праці, розробивши для цього наукові принципи та методику польових етнографічних досліджень. М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк, Ф. Вовк, як і багато інших членів НТШ, приділяли цій ділянці роботи значну увагу поряд з аналізом концептуальних та методологічних засад, враховуючи при цьому набутий практичний досвід західноєвропейських етнологічних шкіл. Відштовхуючись від раніше зробленого, головний сенс діяльності вчені цієї секції НТШ вбачали в тому, щоб і надалі продовжувати роботу попередників (Ф. Леонтовича, О. Єфименко, П. Чубинського, М. Сумцова, Я. Головацького, М. Драгоманова), спрямовану передовсім на вивчення культури українського народу. Важливою характерною рисою сфери дослідницьких зусиль науковців етнографічної секції було їх спрямування на

² Любомир Винар, *Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892–1934* (Нью-Йорк, Дрогобич, Львів: Українське Історичне Товариство, 2006), 59.

³ Оксана Сапеляк, “Про музейну справу НТШ,” *Народознавчі зошити* 4 (1996): 225–229.

виключно власний – український народ, його традиційну культуру в усіх її різноманітних проявах. У 1908 р. за пропозицією М. Грушевського етнографічна комісія ухвалила організувати при музеї спеціальний відділ для збереження фонограм із записами українських народних пісень, переказів та інших зразків фольклору. Це рішення засвідчило намагання етнографів з НТШ використовувати у своїх дослідженнях найновіші технічні засоби, не відставати від часу у технології наукової роботи. Етнографічна комісія – І. Франко – голова, Ф. Вовк – заступник голови і В. Гнатюк – секретар зуміла при активній участі М. Грушевського протягом короткого часу організувати успішне виконання програмних завдань НТШ у галузі народознавства: розгорнула величезну роботу щодо збору етнографічного матеріалу, створила багату музейну етнографічну збірку, поставила на високий науковий рівень опрацювання зібраних матеріалів, налагодила регулярний випуск двох серійних видань: “Етнографічного збірника” і “Матеріалів до українсько-руської етнології”, організувала стаціонарні та експедиційні дослідження різних регіонів України. Різнобічна дослідницька робота етнографічної комісії у сфері етнології та фольклористики забезпечила формування фундаментального народознавчого фонду, що і донині є основною джерельною базою для вивчення матеріальної і духовної культури українського народу.

Під керівництвом М. Грушевського історико-філософська секція багато уваги приділяла розвитку основних напрямків краєзнавчих досліджень, вкрай необхідних для організації музейної справи⁴. Співробітники цієї секції збирали матеріали на всій території України і за її межами. Так в Галичині вели активну наукову працю І. Франко, В. Гнатюк, І. Колесса, О. Роздольський, І. Свенціцький, В. Шухевич, М. Зубрицький; на Волині – М. Кордуба, М. Шашкевич, В. Доманицький; на Київщині – З. Кузеля, Ф. Вовк; на Полтавщині – О. Гриша, М. Русова; на Чернігівщині – М. Могильницький, П. Литвинова-Бартош; на Закарпатті – В. Гнатюк; поза межами України: М. Зубрицький у Сибіру, Ф. Вовк у Румунії та ін.

Значну роль було відведено також археологічному напрямку роботи⁵. В цей час у межах секції допоміжними були Археологічна та Статистична комісії. Періодично на порядок денний ставилися обговорення та дискусії на археологічну тематику. Починаючи з 1894 р. було виголошено та обговорено 32 доповіді, підготовлені на археологічних джерелах. У 1899 р. члени НТШ отримали запрошення взяти участь у XI археологічному з’їзді в Києві. Були заплановані доповіді І. Шараневича, М. Грушевського, Ф. Вовка, І. Франка. Однак вимога, яку поставило Товариство перед організаторами з’їзду (українська мова нарівні

⁴ Іван Крип’якевич, “Історично-філософська секція НТШ під керівництвом М. Грушевського у 1894–1913 роках,” *Вісник Академії наук України* 5 (1992): 70–86.

⁵ Володимир Петегірич та Дмитро Павлів, “Археологія у дослідженнях членів НТШ,” *Записки Наукового товариства імені Шевченка* 222 (1991): 412–426.

з російською), не була виконана, і члени Товариства не взяли участі у роботі з'їзду⁶.

Зазначимо, що особисто М. Грушевський на високому методичному рівні проводив розкопки висоцького могильника, оскільки він переніс кращі методи археологічних досліджень київського (В. Антоновича) центру до Львова. Археологічна діяльність вченого, хоча охоплює короткий період його наукової діяльності, однак проведені ним польові дослідження мали вплив на подальші наукові роботи про найдавніше минуле. М. Грушевський також запропонував сформувати фондові збірки за проблемно-хронологічним принципом. Власне на основі цього принципу в археологічному відділі Музею НТШ розпочали наукову роботу Б. Януш та В. Гребеняк. Завдяки роботі В. Гребеняка було підготовлено тимчасовий каталог Музею НТШ.

Напередодні Першої світової війни археологічна збірка НТШ була найбільшою у Східній Галичині. 26 листопада 1913 р. М. Залізняк подав проект утворення Археологічно-етнографічної комісії і 31 грудня 1913 р. було прийнято рішення про утворення Археологічної комісії.

Важливе значення для організації музейної справи мало старання Голови Товариства М. Грушевського зорганізувати і налагодити жвавий обіг наукової інформації. Щорічно в “Записках НТШ” (у розділах “Наукова хроніка” і “Бібліографія”) з'являлося близько 40 матеріалів (рецензій, різних статей), що знайомили із зарубіжними збірниками, виданнями етнографічних і фольклорних матеріалів, їх тематикою, науковим рівнем; із науковими працями в галузі етнології, їх проблематикою, методами дослідження. При сприянні М. Грушевського цілеспрямовано велася робота щодо наукової інформації про досягнення українських вчених за рубежом. Систематично публікувалися оглядові статті, рецензії, відгуки Ф. Вовка, І. Франка, З. Кузеля, В. Гнатюка про наукові досягнення в українській етнографії і музейній справі. З цією метою вчені вміщали статті, рецензії, огляди в таких виданнях, як: “Archiv für Slawische Philologie”, “Zeitschrift des Vereines für Volkskunde” (постійним співробітником у вказаних журналах був З. Кузеля), чеському “Narodopisni Vestnik”, фінському “F. F. Ommunications”, польських “Wisła”, і “Lud”.

Виключну роль у справі комплектування експозицій музею мало розповсюдження запитальників, які були організовані головою НТШ М. Грушевським, головою етнографічної комісії І. Франко та довголітнім секретарем цієї комісії В. Гнатюком. Зокрема цьому сприяли розроблені І. Франком та В. Гнатюком своєрідні програми-відозви: “В справі збирання етнографічних матеріалів”, спеціальне звернення на сторінках “Літературно-наукового вісника”. Відозви інформували про Музей НТШ, характер його збірок

⁶ “Справа українсько-руської мови на київському археологічному з'їзді й участь в ній Товариства,” *Записки Наукового товариства імені Шевченка* 29 (1899): 2–3.

та закликали земляків, які мають етнографічні речі чи цілі колекції, дарувати їх музеєві.

У відозві, яку підписав М. Грушевський⁷, особливу увагу було звернено на конечність колекціонувати народний одяг, предмети хатнього обладнання, моделі будівництва. Відозва містила і настанови методичного характеру – рекомендувалося подавати паспорт кожної речі (де, коли і ким виготовлена, кому належала, легенди і перекази, пов'язані з нею). Про потребу “збирати наукові матеріали, пам'ятки старовини, а також зберігати їх у музеї” наголошувалось у Статуті Товариства, підготовленому за редакцією М. Грушевського⁸. Він обґрунтував також характеристику необхідного зібрання та накреслив план його подальшого формування⁹. Під керівництвом М. Грушевського у 1895 році було укладено широку “Програму для збирання відомостей про українсько-руський наріз” Зазначимо, що ця Програма і донині є актуальною, оскільки в ній йдеться про вивчення народного світосприйняття, світорозуміння, ці питання ще й досі важливими у справі розвитку вітчизняного музейництва.

25 березня 1901 р. у промові на загальних зборах НТШ М. Грушевський зазначив¹⁰, що “...ми нарешті приступити до сповнення іншої довголітньої нашої децидирати – музею. Остатнє розширення локалю Товариства дало можливість відповідно умістити від кількох літ збирану колекцію портретів видніших українських діячів і приступити до організації інших колекцій. В остатніх днях відставлено один із замовлених для музею габльотів і я встиг упорядкувати колекції археологічні, збірку автографів і фотографій і поручаю їх світлій увазі в[исокоповажаних] членів. Дальший зріст нашого музею буде залежати стільки ж від матеріальних засобів Товариства, скільки, а ще й більше, від заінтересування сею інституцією нашої суспільності”

Прогресивні діячі України відгукнулися на цю відозву і відіграли позитивну роль у нагромадженні, збереженні та популяризації пам'яток української народної культури. У музей передали свої колекції збирачі-ентузіасты М. Зубрицький, Б. Заклинський, Л. Гарматій, А. Онищук, В. Червінський, І. Труш, Д. Лукіянович та ін. За посередництвом Б. Заклинського було закуплено 259 етнографічних предметів походженням з Гуцульщини; М. Зубрицький придбав етнографічні предмети з дерева, а історик К. Широцький - гончарні вироби з Поділля. Цінні колекції були зібрані під час спеціальних етнографічних експедицій членів НТШ

⁷ Михайло Грушевський, “В справі Музею при Науковім Товаристві ім. Шевченка: Відозва до ш. Земляків,” *Записки Наукового товариства імені Шевченка* 43 (1901): 1–3.

⁸ “Статут Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові,” *Записки Наукового товариства імені Шевченка* 4 (1898): 5–12.

⁹ Михайло Грушевський, “В справі музею при Науковім товаристві ім. Шевченка,” *Літературно-науковий вісник* 14, кн. 5 (1901): 108–111.

¹⁰ Михайло Грушевський, “Промова на загальних зборах наукового товариства ім. Шевченка 25 березня 1901 р.,” *Михайло Грушевський, Твори: у 50 томах* (Львів: Світ, 2002), т. 2, 483–486.

І. Франка, В. Гнатюка, Ф. Колесси, В. Шухевича, Ф. Вовка на Бойківщину, Гуцульщину, Лемківщину, Закарпаття, Буковину. Художник І. Труш подарував музеєві роботи відомих гуцульських майстрів Шкрібляків та І. Семенюка. Але послідовно проводити експедиційну діяльність заважав брак коштів, відсутність необхідного приміщення. Слід зазначити, що в цілому кількість подарованих експонатів становила 78% усіх надходжень, а в закупівельній діяльності активну участь брали М. Грушевський, І. Франко, Ф. Вовк, З. Кузеля та ін.

На прохання М. Грушевського, музеєм дуже зацікавилися видатні вчені, художники, письменники (зокрема, Леся Українка, К. Квітка, О. Сластіон та ін.). Завдяки їхній підтримці музей поповнився збірками килимів, плахт, рушників, дерев'яного й скляного посуду з Надніпрянщини. Власне, саме українське громадянство створювало всеукраїнський національний музей, щоб зберегти для себе, свого народу, своєї науки пам'ятки різної, культури, – як зауважував В. Дорошенко, “щоб було видно, хто ми, чиї сини, яких батьків”. Вчений закликав українство до праці, щоб не відставати від сусідів, щоб довести, що “ми дійсно дозріла нація, що ми нарід, свідомий своїх завдань”¹¹.

Створення музею, без сумніву, справа складна і відповідальна. Для його функціонування необхідні насамперед кошти для придбання експонатів, їх утримування і експонування, придбання необхідного приміщення та обладнання, а також – фахівці, які б могли проводити музейну роботу. До 1900 р. музей НТШ ще не мав свого приміщення. Фондова збірка спочатку зберігалась в будинку Просвіти (пл. Ринок, 10).

У хроніці НТШ за 1903 р. відзначалося, що через відсутність експозиційної площі етнографічні експонати лежать уже два роки. Управління НТШ на чолі з М. Грушевським неодноразово зверталось до Галицького сейму з проханням виділити кошти для розбудови музею, однак ці прохання переважно не задовольнялися. Побажання М. Грушевського щодо розміщення колекцій було реалізоване лише в 1913 р., коли музей отримав приміщення в придбаному на кошти мецената В. Смиренка будинку на вул. Чернецького¹². У ньому було виділено п'ять просторих залів для експозицій музею. План їх функціонального розміщення розробив М. Грушевський, художнє оформлення М. Бойчук.

Першими упорядниками музею були сам М. Грушевський та відомий український етнограф і археолог Ф. Вовк. З 1902 р. обов'язки референта почав виконувати секретар етнографічної комісії В. Гнатюк. Протягом 1903–1908 рр. усю музейну роботу вів один референт М. Залізняк. Починаючи з 1909 р., коли музейні, колекції збільшилися, особливо археологічні, за пропозицією М. Грушевського було наймано двох працівників, а з 1911 р. штат музейних

¹¹ Володимир Дорошенко, *Наукове товариство ім. Шевченка у Львові* (Київ, Львів: НТШ, 1913).

¹² Михайло Грушевський, “Наукове товариство імені Шевченка,” *Літературно-науковий вісник* 9, кн. 1 (1900): 184–200.

працівників збільшився ще на одного помічника¹³. Над еспозицією, для упорядкування збірок працювали О. Назаріїв і М. Залізняк¹⁴. Згодом керівництво музеєм було покладено на інших референтів – С. Рудницького та І. Раковського.

Дуже скромним було фінансування музею. Зокрема, у 1897 р. з бюджету НТШ на бібліотеку і музей разом було витрачено 500 золотих ринських, при тому, що загальні видатки організації становили 13300 золотих ринських. Лише в 1911 р. Галицький сейм на прохання Голови НТШ М. Грушевського виділив музеєві 2000 крон на закупівлю експонатів. В основному музей міг утримуватися переважно на громадські, добродійні внески; багато пам'яток музейної вартости надходили як дари від різних верств українського суспільства - священників, учителів, громадсько-політичних і культурних діячів, селян, міщан та інших¹⁵.

Щодо структури музею на початку ХХ ст. докладні відомості про неї М. Грушевський подає в статті "Наукове товариство імені Шевченка". У 1901 р. в музеї експонувалися колекції портретів українських учених і діячів культури; автографів і фото видатних діячів та пам'ятних місць України; збірка старовини. У цьому ж році була упорядкована і його етнографічна колекція. Створення у 1907–1910 рр. першої загальнодоступної експозиції, на думку В. Кушніра¹⁶, означало, недовдячись на її численні недоліки, перетворення Музею НТШ на повноцінну музейну установу, яка у соціокультурному просторі тогочасного Львова репрезентувала український погляд на історію та культурні реалії України. Зауважимо, що станом на 1912–1913 рр. музей налічував такі збірки: археологічну, етнографічну, нумізматичну, пам'ятки церковного і побутового мистецтва, колекцію автографів, сільської кераміки, що стала першим українським зібранням такого класу в Галичині. Музейні збірки були досить багаті. Нашриклад, археологічний відділ налічував 4,5 тис. одиниць, етнографічний – більше 1600, збірка писанок – 1500 од.¹⁷

Слід зазначити, що під час першої світової війни музейні збірки НТШ зазнали значних втрат. Зокрема, командування російської армії конфіскувало колекцію гусульської зброї, зник архів музею. Але, відразу ж після завершення бойових дій, І. Свенціцького було направлено до Москви та Петрограда з метою відшукування вивезених музейних експонатів і повернення їх до Львова. З ними було повернуто й частину матеріалів із музею НТШ.

¹³ Таїсія Гонтар, "Етнографічні колекції музею НТШ," *Записки Наукового товариства імені Шевченка* 223 (1992): 425.

¹⁴ Микола Залізняк, "Стан Музею," *Хроніка НТШ* (Львів: НТШ, 1911), 58.

¹⁵ Центральний державний історичний архів у м. Львові, ф. 309 (Наукове товариство імені Шевченка), оп. 1, спр. 61, арк. 5.

¹⁶ Віталій Кушнір, "Музей Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові: від заснування до створення першої загальнодоступної експозиції," *Народознавчі зошити* 5 (2012): 824–832.

¹⁷ Михайло Хитъ, "Історія музею Наукового Товариства ім. Шевченка у документах фонду НТШ ЦДІА України у Львові," *Історичні пам'ятки Галичини* (Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2003), 92.

Отже вирішальне значення для музейної діяльності НТШ на рубежі XIX–XX ст. мала науково-організаційна діяльність М. Грушевського. Ця його всеохоплююча музейницька діяльність залишалася в пам'яті як його сучасників, так і наступників. Зокрема за словами І. Крип'якевича, “час його головування до світової війни 1914 р., це найсвітліша доба в розвитку Товариства”¹⁸. Масрацію В. Онопрієнко, стверджуючи, що найбільш плідний період діяльності НТШ пов'язаний саме з участю (з 1894 р.) і головуванням у ньому М. Грушевського (1897–1913 рр.)¹⁹. Загалом за час головування М. Грушевського Товариство значну увагу приділяло розвитку українського музейництва.

Як слушно зазначає Л. Винар, “Михайла Грушевського справедливо можна назвати батьком наукового українознавства, який своєю науковою творчістю і академічною організаційною діяльністю безпосередньо впливав на розвиток окремих українознавчих наук”²⁰.

Дослідження музейної діяльності М. Грушевського переконує, що його багатоаспектна науково-організаційна праця є цінною і актуальною для сучасного народознавства багатьма його теоретичними і практичними конструктивними пропозиціями, продовження і розвиток яких є доцільним у сьогоденній науковій музейній діяльності: зокрема, комплексного вивчення народної культури та етнографічних груп українців, конкретно-історичного, порівняльно-типологічного, функціонального підходу до осмислення і оцінки явищ традиційної народної культури, налагодження процесу залучення до збиральницької роботи музейних фахівців аматорів-ентузіастів, представників громадськості.

MYKHAILO HRUSHEVSKY'S INVESTMENT IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN MUSEUM

Oksana SURMACH

Ivan Franko National University of Lviv
the Chair of Theory and History of Culture,
1 Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

Ukrainian historiography has accumulated a significant scientific foundation about the life and work of the giant of Ukrainian national culture M. Hrushevsky. However, his museum activity is briefly revealed. In addition, there is no systematic analysis of his work in the field of museology in the literature. This aspect is reflected only in fragments in the publications of N. Bulyk, T. Gontar, T. Karpenko, L. Kachmar, V. Kushnir, V. Oliynyk, O. Sapelyak, L. Siletska, M. Khitya, devoted to the

¹⁸ Іван Крип'якевич, *Михайло Грушевський* (Львів: Накладом Товариства “Просвіта”, 1935), 25.

¹⁹ В. Онопрієнко, “Академія Наук України і Наукове Товариство ім. Шевченка як центри українознавства,” *Вісник Академії наук України* 2 (1993): 51–59.

²⁰ Любомир Винар, “Вступ до науки грушевськознавства,” *Український історик* 1–4 (1996): 41.

history of the museum of the Scientific Society named after T. Shevchenko. M. Hrushevsky's multifaceted museum activity is revealed with all its depth during the years of his life and work in Lviv. This is the purpose of our study.

Crucial for the museum activities of NTSh at the turn of the XIX-XX centuries. had scientific and organizational activities of M. Hrushevsky. This all-encompassing museum activity remained in the memory of both his contemporaries and successors. In general, during the presidency of M. Hrushevsky, the Society paid considerable attention to the development of Ukrainian museology.

The study of museum activity of M. Hrushevsky convinces that his multifaceted scientific and organizational work is valuable and relevant for modern ethnography with many of his theoretical and practical constructive proposals, the continuation and development of which is appropriate in today's scientific museum activities: in particular, comprehensive study of folk culture and ethnographic groups of Ukrainians, concrete-historical, comparative-typological, functional approach to comprehension and assessment of the phenomena of traditional folk culture, adjustment of the process of involvement of museum specialists of amateur enthusiasts, members of the public in the collection work.

Key words: Mykhailo Hrushevsky, Ukrainian museology, organizational activity, collecting work, methods of museum research, NTSh Museum.

REFERENCES

- Hontar, Taisiia. "Etnohrafichni kolektsii muzeiu NTSh." *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* 223 (1992): 417–427. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Naukove tovarystvo imeni Shevchenka." *Literaturno-naukovyi visnyk* 9, kn. 1 (1900): 184–200. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Promova na zahalnykh zborakh naukovooho tovarystva im. Shevchenka 25 bereznia 1901 p." *Mykhailo Hrushevskiy, Tvory: u 50 tomakh*. Lviv: SvIt, 2002, t. 2. 483–486. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "V spravi Muzeia pry Naukovim Tovarystvi im. Shevchenka: Vidozva do sh. Zemliakiv." *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* 43 (1901): 1–3. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "V spravi muzeiu pry Naukovim tovarystvi im. Shevchenka." *Literaturno-naukovyi visnyk* 14, kn. 5 (1901): 108–111. (in Ukrainian).
- Khyt, Mykhailo. "Istoriia muzeiu Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka u dokumentakh fondu NTSh TsDIA Ukrainy u Lvovi," *Istorychni pamiatky Halychyny*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2003. 92. (in Ukrainian).
- Krypiakevych, Ivan. "Istorychno-filosofichna sektsiia NTSh pid kerivnytstvom M. Hrushevskoho u 1894–1913 rokakh." *Visnyk Akademii nauk Ukrainy* 5 (1992): 70–86. (in Ukrainian).
- Krypiakevych, Ivan. *Mykhailo Hrushevskiy*. Lviv: Nakladom Tovarystva "Prosvita", 1935. (in Ukrainian).
- Kushnir, Vitalii. "Muzei Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka u Lvovi: vid zasnuvannia do stvorennia pershoi zahalnodostupnoi ekspozitsii." *Narodoznavchi zoshyty* 5 (2012): 824–832. (in Ukrainian).
- Onopriienko, V. "Akademiiia Nauk Ukrainy i Naukove Tovarystvo im. Shevchenka yak tsentry ukraїnoznavstva." *Visnyk Akademii nauk Ukrainy* 2 (1993): 51–59. (in Ukrainian).
- Petehyrych, Volodymyr ta Dmytro Pavliv. "Arkheolohiia u doslidzhenniakh chleniv NTSh." *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* 222 (1991): 412–426. (in Ukrainian).

- Sapeliak, Oksana. "Pro muzeinu spravu NTSh." *Narodoznavchi zoshyty* 4 (1996): 225–229. (in Ukrainian).
- "Sprava ukraïnsko-ruskoï movy na kyivskim arkeolohichnim zizdi y uchast v nim Tovarystva." *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* 29 (1899): 2–3. (in Ukrainian).
- "Statut Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka u Lvovi." *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* 4 (1898): 5–12. (in Ukrainian).
- Trush, Ivan. "Potreba ukraïnskoho muzeia." *Artystychnyi visnyk* 6 (1905): 64–65. (in Ukrainian).
- Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv u m. Lvovi. Fond 309 (Naukove tovarystvo imeni Shevchenka), opys 1, sprava 61. (in Ukrainian).
- Volodymyr, Doroshenko. *Naukove tovarystvo im. Shevchenka u Lvovi*. Kyiv, Lviv: NTSh, 1913. (in Ukrainian).
- Vynar, Liubomyr. "Vstup do nauky hrushevskoznavstva." *Ukraïnskyi istoryk* 1–4 (1996): 15–75. (in Ukrainian).
- Vynar, Liubomyr. *Mykhailo Hrushevskyy i Naukove tovarystvo im. Shevchenka: 1892–1934*. Niu-York, Drohobych, Lviv: Ukraïnske Istorychne Tovarystvo, 2006. (in Ukrainian).
- Zalizniak, Mykola. "Stan Muzeiu." *Khronika NTSh*. Lviv: NTSh, 1911. 58. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 28 січня 2018 р.

Прийнята до друку